

Stjepan Zimmermann o (ne)moralu i njegovim društvenim posljedicama*

IVAN MACUT

*Institut za filozofiju, Zagreb, Hrvatska / Institute
of Philosophy, Zagreb, Croatia
imacut@ifzg.hr*

UDK 1Zimmermann, S.

17.023.1

17:2

Pregledni rad / Review article

Primljeno / Received: 4. 6. 2025.

Prihvaćeno / Accepted: 22. 7. 2025.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.51.2\(102\).5](https://doi.org/10.52685/pihfb.51.2(102).5)

Sažetak

Iznimno plodni hrvatski neoskolastički filozof Stjepan Zimmermann (1884. – 1963.), u zadnje vrijeme sve se više proučava i pod vidom njegovih promišljanja iz područja moralne filozofije. Zimmermannov je okvir u kojem promišlja o moralu teizam, odnosno kršćanski teizam, za kojega je nakon iscrpnog ispitivanja zaključio da je istiniti nazor na svijet. U tom nazoru Bog je stvorio svijet i čovjeka te je čovjeka odredio za vječnu sreću u zajedništvu sa samim sobom. Da bi čovjek postigao svoju najveću sreću, potrebno je da živi moralno ispravnim životom: dobro treba činiti, a zlo izbjegavati. Iako se čovjeku ponekad čini da ga neki zao čin može usrećiti, ipak čovjek ga ne smije učiniti jer time oduzima neko temeljno dobro drugome čovjeku te, također, unosi nered u društvo. Budući da je čovjek usmjeren na život s drugim ljudima – dakle društvo – onda ne smije činiti zle čine drugima. Društveni život Zimmermann promatra s etičkog stajališta te smatra da društvo nema budućnosti ako ne bi u njemu postojala jasna obveza činjenja moralno dobrih čina, a izbjegavanja zlih čina. Također, ako čovjek želi izgraditi bolji svijet, onda je nužno da živi moralnim životom, a izbjegava zle čine.

Ključne riječi: Stjepan Zimmermann; moralna filozofija; teizam; kršćanstvo; društvo

* Ovaj članak rezultat je istraživanja na projektu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine*, IP-2022-10-5438, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Uvodne napomene

Hrvatski neoskolastički filozof Stjepan Zimmermann (1884 – 1963) poznat je po svojem bogatom filozofskom opusu te se s pravom ubraja među naše najplodnije filozofe s iznimnim brojem objavljenih radova.¹ Uz bogati filozofski opus, usko je povezana i brojnost relevantnih filozofskih tema kojima se Zimmermann za svojega života bavio. U zadnje vrijeme, uz klasične teme o Zimmermannu, pozornost se počela posvećivati i njegovim promišljanjima iz područja moralne filozofije.² Već iz dosadašnjih istraživanja i više je nego jasno kako su Zimmermannovi stavovi i promišljanja o različitim filozofskim problemima uvijek utemeljeni na njegovoj viziji svijeta i čovjeka koji je zastupao, a to je teistička vizija. »Na sva ta filozofska pitanja za Zimmermanna isključivo teistički pogled na život daje ispravan i zadovoljavajući, tj. cjelovit odgovor.«³ Za razliku od ateizma koji svoju viziju svijeta gradi, kako i sam naziv govori, na tvrdnji da Bog ne postoji te se svijet, čovjeka i njegov moralni život promatraju isključivo na materijalan odnosno imanentan način, Zimmermann prihvaća teističku viziju koja, kako i sam naziv govori, u središte stavlja Boga koji postoji, a svijet, čovjeka i njegov moralni život⁴ promatra se u odnosu

¹ Do sada najiscrpniju bibliografiju radova Stjepana Zimmermanna i bibliografiju o njemu donio je u svojoj knjizi Ivan Tadić. Zajedno s Dariom Škaricom autor donosi ukupno 589 bibliografskih jedinica podijeljenih na dva dijela. U prvom dijelu donosi se bibliografija Stjepana Zimmermanna, a ona je podijeljena na knjige i knjižice (23 bibliografske jedinice), ostali njegovi radovi (250 bibliografskih jedinica) te, konačno, bibliografija o Stjepanu Zimmermannu (316 bibliografskih jedinica). Komentirajući ovo popisivanje Zimmermannove bibliografije, Hrvoje Relja, između ostaloga, piše: »Opsežan i pedantan rad oko skupljanja i uređenja bibliografije koji je autor obavio u suradnji s dr. sc. Dariom Škaricom, potrebno je zaista reći, u potpunosti je urodio plodom jer je ova bibliografija siguran putokaz istraživačima Stjepana Zimmermanna k svim dostupnim vrelima«. Hrvoje Relja, »Ivan Tadić, Filozofska misao Stjepana Zimmermanna. Izabrani vidovi s bibliografijom, Crkva u svijetu, Split, 2010, 275 str.«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 36/1–2(71–72) (2010), p. 197.

² Usp. Ivan Macut, »Moralna filozofija u djelima Stjepana Zimmermanna: teističko utemeljenje moralnosti«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 50/1(90) (2024), pp. 77–89.

³ Ivan Macut, »Filozof Stjepan Zimmermann o Isusu Kristu«, *Obnovljeni život* 79/3 (2024), p. 310.

⁴ Tomislav Bracanović u svojem djelu o etici na jednom mjestu izlaže i o teističkoj etici te u nekoliko rečenica sažima njezino stajalište: »Stajalište teističke etike glasi da je etika ovisna o religiji i da je moral na neki način povezan s postojanjem Boga. Iako se u teističku etiku u širem smislu mogu svrstati i moralna učenja raznih pučkih i domorodačkih religija, filozofske rasprave o donosu etike i religije u pravilu se odnose na moralna učenja razvijena u okvirima velikih monoteističkih religija poput judaizma, kršćanstva i islama«. Tomislav Bracanović, *Normativna etika* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2018), p. 42. Kada je riječ o teističkoj etici, onda je nedvojbeno činjenica da je misaoni okvir unutar kojega se kreće Zimmermann kršćanski teizam.

prema istom tom Bogu.⁵ Kada je riječ o Bogu, onda Zimmermann na jednom mjestu piše:

»Ljudi znadu, što znači riječ ‹Bog›, tj. imaju neki pojam (misao) o Bogu. <...> Svi ljudi misle na nekoga izvan i iznad svijeta tako, da svijet ovisno od njega postoji (egzistira). To je obična misao o Bogu. Od svega drugoga, što jest (a sve, što god jest, zovemo ‹biće›), razlikuje se Bog po tome, što je On početak ili izvor (uzrok) svih bića u svijetu, napose nas ljudi. ‹Bog› znači gospodar svijeta, i to takav gospodar, koji je svijetu dao egzistenciju, pa je zato svijet o njemu ovisan. To je obični, nepotpuni pojam o Bogu; jer time, da je gospodar svijeta, nije još sve o Bogu rečeno.«⁶

Da bismo zadanu temu rada, a ona glasi Zimmermannovo promišljanje o (ne)moralnom životu pojedinca i posljedicama takvog života za društvo, mogli prikazati na zadovoljavajući način, smatramo potrebnim prije prelaska na tu središnju temu, kratko se zaustaviti na okviru unutar kojega Zimmermann uopće i smješta svoja promišljanja o moralu, a to je kršćanski teistički okvir. Unutar ovoga okvira Zimmermann, također, izlaže i o filozofskom utemeljenju objektivne moralnosti.⁷ Imajući ovaj misaoni okvir u vidu, biti će lakše uočiti stavove koje Zimmermann zastupa kada je riječ o posljedicama moralnog odnosno nemoralnog života pojedinca na društvo.

Teistički okvir promišljanja o moralnosti

Zimmermannova filozofska pozicija unutar koje misaono promišlja o svijetu, o čovjeku općenito i o čovjekovom ponašanju na poseban način, jest teizam, odnosno preciznije rečeno kršćanski teizam.⁸ Općenito i površno po-

⁵ Na jednom mjestu Zimmermann o razlici između teista i ateista jednostavno piše: »Obojica izriču svoje stanovište o Bogu na suprotni način: dok teist tvrdi da Bog postoji, ateist to poriče. Prvi kaže: ‹ima Boga› ili ‹Bog egzistira›, a drugi: ‹nema Boga› ili ‹Bog ne egzistira›. Jedan sudi ovako, drugi onako. Jedan i drugi izriču svoj sud o istom predmetu, Bog«. Stjepan Zimmermann, *Filozofija i religija. Filozofske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelji vjere. Svezak 2* (Zagreb: Zbor duhovne mladeži zagrebačke, 1937), p. 165.

⁶ Stjepan Zimmermann, *Religija i život* (Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1938), p. 134.

⁷ Jedno od obilježja teizma jest da drži da su moralne vrijednosti objektivne naravi. Usp. Bracanović, *Normativna etika*, p. 45.

⁸ Stjepan Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturno-filozofijske studije iz suvremene socialne filozofije* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1943), p. 218: »Teizam dokazuje naravnu svrhu čovjeka na osnovu istine (poznate iz teodiceje), da je Bog po svojoj neograničenoj savršenosti najveće dobro, – predmet voljnog posjedovanja ili ljubavi: *Bog ljubi samoga sebe kao najveće ili neograničeno dobro. To isto mora i čovjek!* Dokazati istinu, da čovjek mora ljubiti Boga, glavni je zadatak teističke etike«.

znavanje Zimmermannovog života i životnog opredjeljenja, odnosno odluke da po dovršetku studija teologije bude zaređen za katoličkog svećenika, moglo bi nekoga vrlo lako potaknuti na misao da je teistička pozicija za njega onda i jedina moguća. Ipak, to nije tako. Naime, ne samo da teistička pozicija za Zimmermanna nije samorazumljiva, nego je do nje došao nakon promišljanja i studioznog ispitivanja različitih postojećih pozicija, odnosno pozicija koje ni u kojem slučaju nisu spojive s teizmom, a to su, na primjer, ateizam, agnosticizam, panteizam⁹ itd. Na temelju njegovih radova i promišljanja u kojima se autobiografski osvrće na svoj protekli život, Zimmermann sam svjedoči o svojoj misaonoj, odnosno egzistencijalnoj, potrazi za istinom.¹⁰ Ta ga je potraga vodila do toga da čak propituje i smisao vlastitog življenja, odnosno vodilo ga je do toga da sam sebi postavi pitanje ima li smisla živjeti¹¹ ili, pak, nema.¹² Važno je istaknuti ovdje da Zimmermann nije bio zatvoren za niti jedan misaoni sustav koji je ispitivao,¹³ te je bio spreman prihvatiti onaj koji je istinit, ma koji to sustav u konačnici bio, pa onda posljedično i ateizam.

⁹ Spomenimo ovdje da i drugi naši istaknuti neoskolastički filozofi iz toga razdoblja odbacuju sve ove suprotne nazore, a na poseban način panteizam, i priklanjaju se i opravdavaju teističku poziciju. Tako, na primjer, Šanc ovu problematiku promatra kroz iskustvenu prizmu i svakodnevni iskustveni život čovjeka te suprotstavlja teistički pogled na Boga panteističkom iz razloga što čovjek ima potrebu za teističkim Bogom. Usp. Franjo Šanc, *Stvoritelj svijeta njegova egzistencija i narav i njegov odnos prema svijetu* (Sarajevo: Nova tiskara, 1935), p. 18. Keilbach, na primjer, odbacuje panteizam a priklanja se teizmu iz filozofskih razloga, odnosno iz uvjerenja da se iz tradicionalnih dokaza za Božju opstojnost jasno očituje princip uzročnosti koji ima i objektivnu i univerzalnu vrijednost te nas taj princip sili da uzrok svijeta tražimo izvan granica pojavne stvarnosti, dakle u nekom transcendentnom biću. Usp. Vilim Keilbach, *Problem Boga u filozofiji. 'Teodiceja' ili 'naravno bogoslovlje'* (Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1944), pp. 214–215.

¹⁰ Za Zimmermanna nema nikakve dvojbe da filozofija može pružiti odgovor na pitanje da li čovjek treba biti teist ili ateist, a onda posljedično i život će se drugačije oblikovati, zavisno od stajališta koje čovjek odabere. Usp. Zimmermann, *Filozofija i religija. Filozofske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelji vjere*, p. 242.

¹¹ Stjepan Zimmermann, *Filozofija života* (Zagreb: Narodna tiskara, 1941), p. 4: »Bio sam na raskršću: živjeti – ne živjeti; i na tome je raskršću izraslo pitanje 'zašto živjeti?' Izniklo je duboko u duši i vraćalo se to pitanje mnogoput u životu, kadgod sam po nečemu uočio ili kad mi je svjestito postalo, da život svršava, da ima granicu, gdje prestaje, – i tu granicu zovemo smrt. Nisam se nikad ustručavao da činjenicu smrti sam sebi iskreno priznam i svakodnevno na nju mislim: ja ću umrijeti – i zašto da to sebi tajim?«.

¹² Stjepan Zimmermann, *Putem života. Autoergografija* (Zagreb: Izdanje Velebit, 1945), p. 53: »Kažem li, da je to stanje očaja graničilo s pomišljanjem na samoubojstvo, moglo bi to izgledati kao afektacija ili kopiranje, ali znam, da mi je uvjerenje o bezsmislenosti života oduzimalo i posljednje snage u podržavanju volje za život«.

¹³ *Ibid.*, p. 53: »Zajedno s Faustom, Manfredom, Božanstvenom Glumom čitao sam Marxa, Krafft-Eblinga, Haeckela, brošire pokreta za 'etičku kulturu' i Peschove Welträsele«.

»Moj rad je izraz vlastitih pogleda, dugotrajnim razmišljanjem stečenih spoznaja, u kojima se sustavno izgrađivao moj nazor o svietu i životu. Može taj nazor, kao skup gotovih spoznaja, i ne biti sasvim nov; nije izključena mogućnost, da postoji nazor, koji izriče objektivnu istinu, pa će se onda naše zajedničko nastojanje u traženju istine sastati u jednom istom nazoru. Ali gotovi se nazor ne pronalazi kao neka izgubljena stvar, nego se postizava naporima spoznavanja, a tim se putem i očituje izraživalačka samostalnost«. ¹⁴

Zimmermannu je itekako bilo jasno da živi u stoljeću u kojem dominira znanstvena slika svijeta i koja, s jedne strane, u velikoj mjeri razgrađuje religijsku sliku svijeta i čovjekovog središnjeg položaja u svijetu te, s druge strane, na filozofski način razgrađuje i vjerovanje u postojanje objektivnih moralnih vrijednosti i svih drugih vrijednosti koje čovjeku i njegovom životu pružaju smisao. ¹⁵ Prevladavajući stav bio je, dakle, da ne postoje objektivne moralne vrijednosti. ¹⁶ Kako je poznato, o tome i sam Zimmermann svjedoči a i njegovi filozofski nazor ¹⁷ na svijet, jedini ispravni nazor, odnosno jedina istina koju je potrebno prihvatiti prema Zimmermannu jest kršćanski teistički nazor. Temeljni postulat tog nazora jest opstojnost osobnog, svemogućeg, vječnog Boga, ¹⁸ da spomenemo samo neke od njegovih atributa, ¹⁹ i taj je Bog stvorio svijet i čovjeka koji je obdaren razumom ²⁰ i slobodom. Ovaj je filozofski stav Zimmermann

¹⁴ Ibid., p. 52.

¹⁵ Na jednom mjestu Zimmermann izražava svoj osobni stav prema kojemu jedino osoba koja nije dovoljno poučena u filozofiji može prihvatiti onu struju mišljenja koja prihvaća negaciju metafizike i koja taj stav drži kao jedan od postulata znanosti. Usp. Stjepan Zimmermann, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija* (Zagreb: Matica hrvatska, 1934), p. 8.

¹⁶ Usp. Bracanović, *Normativna etika*, p. 45.

¹⁷ Zimmermann tvrdi kako filozofija ide za tim da na određena pitanja ponudi odgovore, a odgovoriti znači većom ili manjom sigurnošću nešto znati, odnosno upoznati neku istinu. Filozofija obuhvaća znanje u kome se nalaze nazori o životu i svijetu u kojem živimo. Usp. Zimmermann, *Filozofija i religija. Filozofske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelji vjere*, p. 241.

¹⁸ Zimmermann, *Religija i život*, p. 134: »O Bogu znamo i više, nego je to, da gospodari svijetom, ili da je Njemu izvor svijeta, na pr. znamo, da je Bog vječan, posvudan, sveznajući, svemoguć i itd. Sve su to razna svojstva Božja ili vlastitosti (atributi), kojima поближе ili potpunije određujemo ono, što jest Bog po svojoj naravi (biti)«.

¹⁹ Ne ulazeći ovdje u dublju raspravu, samo napominjemo da u kontekstu teističke etike Božji atributi svemoci, sveznanje i bezgranična dobrota za istu tu etiku postavljaju i poteškoće. Više o ovoj problematici upućujemo na djelo: Bracanović, *Normativna etika*, pp. 65–69.

²⁰ Iz činjenice da je čovjek razumske naravi, Zimmermann zaključuje kako je i Bog takav. Stjepan Zimmermann, »Ideologija kršćanstva«, *Bogoslovska smotra* 18/4 (1930), p. 410: »A jamačno, kad smo već mi ljudi razumne naravi, da je i naš Uzročnik ili Stvoritelj takove naravi. I napokon, budući da on ne može da bude s nama i sa svijetom identičan, zato kažemo, da je svijet i apsolutni njegov uzročnik u stvarnom ili realnom odnošaju. Ovo dakle apsolutno ili samoodsebnom biće, koje je uzročnik svijeta, te je razumske naravi, zovemo Bog«.

branio do kraja svojega života, te je bio u konačnici čvrsto uvjeren da upravo filozofiranje čovjeka i privodi Bogu.²¹

»Stekavši sigurnost o Bogu, dobio sam uporište za mnoge spoznaje. Uvidio sam svoj odnos prema njemu. Moj stvoritelj, gospodar života. Upoznao sam svojstva Božja: vječnost, sveznanje, svemoć i što je najvažnije, uvidio sam, da Bog nije mogao prepustiti ljudima na volju, da li hoće ili ne će raditi i živjeti prema onome, što im kaže razum, stvoren od Boga. Čovjek mora raditi prema razumnoj naravi, kojom se odvaja od životinje, mora se voljom ravnati prema 'savjesti', a to znači živjeti ćudorednom dobrotom.«²²

Teistička pozicija za Zimmermanna nije bila isključivo teoretske naravi, nego usko povezana uz svakodnevno iskustvo života te čovjek svoj život treba živjeti na način da priznaje Boga kao vrhovnog zakonodavca i konačni cilj svojega života. »Sad je sustavno zaokružen naš nazor o životu. Iz filozofije polazimo u život i iz života u filozofiju.«²³ Kada je riječ o životu, Zimmermann život promatra svrhovito uređenim, a to svrhovito uređenje života čovjeku dolazi od Boga. Promatrati život čovjeka kao stvarnost koja je svrhovito uređena za Zimmermanna znači priznati da čovjekov život dobiva svoj konačni ili najviši smisao izvan njega samoga, odnosno smisao čovjeku dolazi od bića koje nije materijalno, odnosno od bića koje transcendirira ovaj svijet, tj. dolazi od Boga.²⁴

Međutim, da ovdje se javlja sasvim logično i opravdano pitanje: je li moguće čovjeku uopće nešto znati o Bogu? Da bi čovjek nešto mogao znati o Bogu ne samo da je potrebno da Bog postoji, nego potrebno je i to da čovjek ima mogućnost toga Boga svojim razumom spoznati. Poznata je Zimmermannu već od ranije pozicija agnosticizma, koji je, kako smo vidjeli, odbacio. Da bi čovjek imao mogućnost spoznaje postojanja Boga, potrebno je da ima mogućnost spoznaje koja ide iznad ovoga svijeta, odnosno spoznaje koja nije ograničena samo na imanentni, nego je sposobna uzdignuti se i u metafizički svijet. Dakle, na pitanju je li čovjek sposoban za metafizičku spoznaju,²⁵ lomi se i pitanje o mogućnosti spoznaje Boga. Ne ulazeći ovdje previše detaljno u

²¹ Usp. Stjepan Zimmermann, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, *Bogoslovska smotra* 33/2 (1963), p. 50.

²² Zimmermann, *Putem života. Autoergografija*, p. 62.

²³ Usp. *ibid.*, p. 71.

²⁴ Usp. Zimmermann, *Filozofija i religija. Filozofske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelji vjere*, p. 213.

²⁵ Ivan Čehok, *Filozofija Stjepana Zimmermanna* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993), p. 139: »Cjelokupni opus Stjepana Zimmermanna uklapa se u neoskolastičku filozofsku orijentaciju. Njezina su obilježja: pokušaj utemeljenja objektivističke noetike dokazom da se istina suda nalazi u evidenciji podudaranja stvarnih odnosa spram intencionalnog sadržaja suda, te pokušaj dokazivanja mogućnosti metafizičke spoznaje što ju je zanjekao Kant«.

Zimmermannov stav,²⁶ spomenimo samo da odbacuje materijalizam i sva ona mišljenja koja kao istinito prihvaćaju čovjekovu nemogućnost metafizičke spoznaje, te odlučno zastupa mišljenje da čovjek svojim razumom ima mogućnost metafizičke spoznaje,²⁷ odnosno da čovjek ima mogućnost spoznaje objektivne istine²⁸ i Boga.²⁹ Za razliku od Kanta koji je Boga promatrao kao regulativnu ideju čovjekovog moralnog djelovanja,³⁰ a dok je istovremeno držao da čovjek nema mogućnosti metafizičke spoznaje,³¹ Zimmermann suprotno drži, kako čovjek ima mogućnost spoznaje objektivne istine i svojim se razumom može uzdignuti u metafizički svijet. Metafizička realna spoznaja je moguća,³² te se

²⁶ Više o tome pisali smo u radu: Ivan Macut, »Metaphysik in der Lehre des kroatischen Philosophen Stjepan Zimmermann«, *Carthaginiensia* 39/76 (2023), pp. 537–556.

²⁷ Nabrajajući različita imena iz filozofije: Trendelenburg, Kleutgen, Willmann, Hertling – da spomenemo samo neke od nabrojanih imena, – Zimmermann zaključuje: »Svima je zajedničko stajalište, da je metafizički realna spoznaja moguća, tj. da možemo razumskim saznanjem prehvatiti (transcendirati) empiriju: mi možemo dokazanim putem ili zaključivanjem doznati i ono, što nam iskustveno nije poznato. Ovim putem stečeno metafizičko naziranje spada u okvir logičkog, i zato znanstvenog saznanja«. Zimmermann, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija*, p. 289.

²⁸ Dario Škarica u radu u kojem na sustavan i analitičan način izlaže o Zimmermannovom shvaćanju mišljenja i spoznaje, a u kontekstu izlaganja o njegovom shvaćanju noetike i o metafizici kao ključnom problemu noetike – a koju smatra granom logike – između ostaloga, piše sljedeće: »Rješenje problema metafizike zapravo je glavna zadaća Zimmermannove noetike, njezin konačni cilj, i u tom smislu, među gore navedenim glavnim Zimmermannovim noetičkim problemima, problemu metafizike pripada povlašten položaj, tj. svi su drugi problemi (kako problem logički sigurnih spoznaja, tako i problem njihova temelja, vrijednosti i dosega), s rješenjima do kojih Zimmermann dolazi (kritički dogmatizam, objektivizam i realizam), samo etape na putu do konačnog ispunjenja glavne zadaće noetike – a to je opravdanje metafizike«. Dario Škarica, »Uz Zimmermannov pojam mišljenja i spoznaje«, *Filozofska istraživanja* 25/1 (2005), p. 221.

²⁹ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 20: »Tko je filozofskim razmišljanjem došao do priznanja, da postoji Bog kao naš izvor i svrha, ima teistički nazor o životu. Prema ovom je nazoru ljudski život svršno (finalno, teleološki) uređen tako, da je svrha života određena s obzirom na vrsnu (specifičnu) određenost čovjeka. Zbog svoje razumne naravi – kojom se čovjek vrsno razlikuje od životinje, tj. po kojoj nije samo osjetilno ili životinjsko biće – čovjeku je najviša ili zadnja životna svrha ostvariva tako, da on u svakome svome svršnom pothvatu ili u svemu, što god radi s nekim ciljem, slijedi upute razuma. Između svrhe, koju ima čovjek po svojoj razumnoj naravi – od Boga stvorenoj – i onih čina, kojima će svrhu oživotvoriti, postoji nužna veza. To je temeljni princip teističkog nazora o životu«.

³⁰ Usp. Zvonko Miličić, »Stjepan Zimmermann: Temelji (prijekantovske) filozofije«, *Filozofska istraživanja* 36/1 (2016), p. 105.

³¹ Miličić iznosi uvjerenje da time Kant: »<...> izravno udara na cjelokupnu dotadašnju metafiziku i teologiju <...>«. Ibid., p. 105.

³² Zimmermann tvrdi da čovjek dokaznim putem ili, pak, zaključivanjem može doznati i ono što mu nije poznato iz iskustva. Na ovaj način stečeno metafizičko naziranje ulazi u okvir logičkog, odnosno metafizičkog saznanja. Usp. Zimmermann, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija*, p. 289.

Boga ne promatra kao regulatora čovjekovog moralnog života, nego kao onoga koji čovjekovom životu daje puninu smisla i svrhe.

Dok brani istinitost i ujedno izlaže sadržaj teističkog moralnog nazora na teoretskoj razini, Zimmermann istovremeno taj isti nazor promatra u životu čovjeka na praktičnoj razini. Jednostavno rečeno, razumsko utemeljenje i opravdanje teističkog pogleda na moral svoj konkretni izraz ima u moralnom životu pojedinca. Ono što je za Zimmermanna važno jest da moralni život nije nešto što je prepušteno na slobodan izbor čovjeku, nego je obligatorne naravi i postoje moralni zakoni koji nisu subjektivne nego objektivne naravi.³³ Ako je Bog posljednja svrha čovjekovog života,³⁴ onda se prava sreća čovjeka nalazi u njegovom izasmrtnom sjedinjenju s Bogom,³⁵ te ako čovjek ima bezuvjetnu obavezu kao izrazu Božje volje³⁶ da živi čudorednim životom, a to nedvojbeno zastupa kršćanski teizam, onda je i više nego jasno da čovjek treba živjeti moralnim životom. Odlučno odbacujući fideizam, Zimmermann je u svojim radovima nastojao »Kritički prikazati taj put, opravdati na temelju filozofije kršćanski nazor o životu, <...>«. ³⁷

U okviru moralnog života pojedinca postavlja se pitanje o razlici između moralno dobrih i moralno zlih čina. U tom kontekstu Zimmermann iznosi vlastito uvjerenje prema kojemu čovjek oduvijek razlikuje moralno dobre od

³³ Bracanović na jednom mjestu o tome piše sljedeće: »Misao sličnu dosadašnjim, da postoji Bog kao izvor naših moralnih obveza, neki teistički etičari izražavaju analizirajući pojam 'moralnog zakona'. Bez obzira jesu li vjernici ili ateisti, ljudi vjeruju da postoje moralni zakoni, koji su neproizvoljni i univerzalni (neovisni o individualnim, kulturnim ili povijesnim okolnostima)«. Bracanović, *Normativna etika*, p. 49. Zimmermann na jednom mjestu jasno piše o objektivnosti moralnog zakona i obvezi čovjeka da ga vrši: »Čovjek živi moralnom dobrotom, kad radi ono i onako, kako odgovara moralnom zakonu ili moralnom redu. Taj red važi objektivno, koliko mu je volja podložna, tj. volja ne smije da čini sve, što bi htjela«. Zimmermann, *Religija i život*, p. 147. Na jednom drugom mjestu Zimmermann tvrdi kako postoje dvije mogućnosti. Jedna je da je moral zavisen isključivo od čovjeka, a druga je da je zavisan o Bogu. Za njega nema dvojbe da je istinito jedino ova druga mogućnost. Usp. Zimmermann, *Filozofija života*, p. 11.

³⁴ Za Zimmermanna pitanje o Bogu za čovjeka postaje ključno kada se shvati u kontekstu postizanje određene svrhe života odnosno, važnost toga pitanja javlja se čim počnemo promišljati o tome je li Bog postavio čovjeku neki cilj ili svrhu života te jesu li uz to ujedno povezane i neke posljedice. Uz to, pitanje o Bogu postaje ključno kada čovjek u razlikovanju dobrih i zlih čina postavi pitanje je li to razlikovanje po Božjem zakonu obavezno ili, pak, nije. Usp. Zimmermann, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija*, pp. 249–250.

³⁵ Usp. Zimmermann, »Ideologija kršćanstva«, p. 413.

³⁶ Bracanović, *Normativna etika*, p. 50: »Teorija božanskih zapovijedi tvrdi da su postupci moralno ispravni ako ih Bog odobrava ili zapovijeda, a pogrešni ako ih Bog ne odobrava ili zabranjuje. Ideja da ispravnost djelovanja ovisi upravo o božanskim zapovijedima ili Božjoj volji prisutna je u većini svetih spisa«.

³⁷ Zimmermann, *Putem života*, p. 183.

moralno zlih čina te se nikada u povijesti nije dogodilo da bi čovjek bio bez ove osnovne razlike jer upravo na temelju nje u društvu se jasno razlikovalo između čovjeka koji je pošten (moralno dobar) i čovjeka koji je zločinac (moralno zao).³⁸ Zimmermannovim riječima rečeno:

»Još je u čovječanstvu jedna činjenica od osobite važnosti: ljudi su oduvijek razlikovali *moralno* dobro i zlo. Ova se razlika tiče ljudskih čina: jedni su dobri, drugi zli, jedne treba da činimo, druge ne smijemo. Nikada nije ljudski rod smatrao, da je sasvim svejedno (indiferentno) što god se čini: uvijek je bila razlika između čovjeka, koji pošteno živi, i onoga koji je zločinac.«³⁹

I kada čovjek razlikuje moralno dobre od moralno zlih čina, i dalje se javlja opravdano i nadasve važno egzistencijalno pitanje motivacije odnosno koji su razlozi zbog kojih bi čovjek trebao živjeti moralnim, a ne nemoralnim životom. Uz to, postavlja se i iznimno bitno pitanje posljedica moralnih i/ili nemoralnih čina kako za čovjeka pojedinca, tako i za društvo u kojem živi. O tome ćemo detaljnije izložiti u nastavku ovoga rada.

(Ne)moralni život pojedinca i posljedice za društvo

Ovdje je potrebno istaknuti dva ključna pitanja na koja Zimmermann želi dati odgovor kako bi pojasnio svoje teističko stajalište te ujedno odgovorio na neke moguće prigovore. Prvo, zbog čega bi netko trebao živjeti moralnim, a ne nemoralnim životom, pogotovo kada ga neki nemoralni čin (na primjer, krađa) dovodi do toga da posjeduje neko materijalno dobro koje ranije nije posjedovao? Drugo, Zimmermann je svjestan da čovjek unatoč posjedovanju savjesti koja čovjeku zabranjuje da čini zlo i traži da čini dobro,⁴⁰ ipak čini zlo. Zašto, dakle, čovjek iako zna što je dobro, ipak čini zlo?

³⁸ Čovjekov čin kojim bi ubio nekoga i stekao neku korist nije indiferentan jer čovjeku već njegov razum govori da nešto smije, a nešto ne smije učiniti. Bez razdiobe čina na zle i dobre, smatra dalje Zimmermann, normalni ljudski život bio bi nezamisliv. Da se dobro treba činiti, a zlo izbjegavati, sadržana je kao imperativ u čovjekovoj moralnoj savjesti kao načelo te u primjeni na pojedine konkretne čine taj praktični razum nazivamo «savjest» jer ona pojedini čin osuđuje ili ga, pak, odobrava. Usp. Stjepan Zimmermann, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, *Bogoslovska smotra* 33/2 (1963), p. 44.

³⁹ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 6.

⁴⁰ Zimmermann, *Religija i život*, p. 147: »Ljudi znadu razlikovati između istine i neistine (imadu spoznavaju ili noetičku svijest), između dobrih ili poštenih i nevaljanih ili zlih čina (imadu ćudorednu, moralnu ili etičku svijest), između lijepog i ružnog (imadu ljepotnu ili estetsku svijest), između poštivanja Boga i bezboštva (imadu religijsku ili vjersku svijest). Oduvijek su ljudi držali, da je istina, ljepota, dobrota, bogoštovlje – nasuprot njihovim oprekama – nešto *vrijedno*, da posjeduje, čak nešto takvo, što *treba* da se postizava, izvršuje, u život provodi. Savjest

Za Zimmermanna ključni moment za razumjeti odgovor na ova pitanja jest govor o smislu čovjekova života. Smisao čovjekova života jest taj da u dubini svojega bića teži za srećom. »Mi od naravi težimo za tim, da nam bude dobro, a ne zlo. <...> Čovjeku je prirodno, da teži za srećom«. ⁴¹ Međutim, kada Zimmermann tvrdi da je čovjeku naravno da teži za srećom, istovremeno mu je jasno da se ta čovjekova težnja ne očituje kod svakoga jednako.

»Sreća! – kako ta riječ potresa našim životima. Gdje je, u čemu je? Jedan odgovara ovako, drugi onako: u bogatstvu, u uživanju itd. Kako kaže, tako radi; tko odabere bogatstvo, radi tako, da se obogati; tko vidi svoju sreću u uživanju, traži svaku zgodu, da se naužije. Jedan sebi postavlja ovu svrhu u životu, drugi onu. Slobodan je: može da odabere ovu ili onu svrhu i da po njoj živi; ništa ga ne sili tako, da ne bi mogao odabrati ili odlučiti se na jednu ili na drugu stranu«. ⁴²

Zimmermann smatra kako se smjer koji čovjek zauzima kako bi postigao smisao svojega života, tj. sreću, zavisi od više faktora: zavisi od čovjekova shvaćanja ili znanja te zavisi o čovjekovom prosuđivanju, ocjenjivanju ili vrednovanju dobra u kojem pronalazi najvišu vrijednost. Nadalje, iako čovjek trajno teži za srećom, uočava da istu tu sreću ne može u potpunosti pronaći u ovom životu. »Nije izmišljena propovijed i pripovijest – da zaista u životu nema sreće. Svatko uviđa, kako je uživanje i zadovoljstvo nesigurno, prolazno, ograničeno« te malo dalje Zimmermann nastavlja svoju misao: »Kad ne bi ničega bilo, što nas može posve zadovoljiti, bila bi nam razumska narav nakazna, jer bi težila za nedostiživim i nepostojećim«. ⁴³ Ako je ovo točno, a za Zimmermanna nema dvojbe da jest te prema njemu svaki čovjek ima isto iskustvo, onda nas ova težnja za srećom, odnosno za smislom života, vodi prema zaključku kako niti jedno ograničeno dobro ne može u potpunosti zadovoljiti čovjeka, nego samo ono neograničeno te se za Zimmermanna gotovo nužno nameće sljedeći zaključak: »Dakle nas misaona narav sili na sigurnost, da postoji neograničeno dobro, i da je ostvarivo ili dostiživo. Takvo je dobro samo Bog«. ⁴⁴ Ovdje je potrebno istaknuti kako Zimmermann u svojim razmišljanjima o smislu čovjekova život, odnosno o mogućnosti postizanja sreće za kojom teži, polazeći od nemogućnosti pronalaska punine smisla, tj. sreće u prolaznom, dolazi do

nam kaže, da ovo treba ili mora da bude, a ovo ne; ovo smijemo činiti, a ovo ne smijemo. Ovaj bezuvjetni 'ne smiješ' (kategorički imperativ) savjesti upravo je po tome bezuvjetan, što ne ovisi od naše samovolje niti je uvjetovan ikojom našom željom. On vrijedi nezavisno od naše volje, postavljen je volji kao njezin zakon, koji je obvezuje (obligira) na neke čine. Utoliko je važenje moralnog zakona *objektivno*, od pojedinih ljudi nezavisno«.

⁴¹ Ibid., p. 247.

⁴² Ibid., p. 249.

⁴³ Ibid., p. 247.

⁴⁴ Ibid., p. 248.

zaključka kako Bog postoji.⁴⁵ Zašto? Razlog je taj što nije moguće da čovjek ostane zaknut za tu mogućnost postizanja punine sreće, odnosno smisla, jer bi se u tom slučaju radilo o tome da je čovjekova razumska narav nakazna jer teži za nedostiživim i nepostojećim. U ovom okviru Zimmermannovog promišljanja, sljedeće riječi slijede kao jasan zaključak: »Kada smo dokazali, da je Bog *uzročnik naše naravi* (kao i čitavog svijeta), jasno je, da je Bog u tu narav 'usadio' i njezinu težnju za srećom.«⁴⁶

Punina čovjekove sreće prema Zimmermannu jest sami Bog, odnosno Božji život znanja i volje, a znanje o tome čovjeku dolazi iz savjesti. Savjest čovjeku govori što smije učiniti (dobro) i ono što treba izbjegavati (zlo).

»Bezuvjetna (kategorička) razlika ljudskih čina u zle i dobre čini *moralni zakon*. To je sredstvo za ostvarenje životne svrhe (i sreće). Zapravo je moralni zakon putokaz za upotrebu sredstava, jer ta su sredstva naši *dobri čini*.«⁴⁷

Međutim, za nekoga dobar čin može biti onaj kojim postiže neko dobro koje ranije nije imao, na primjer, krađom dolazi u posjed nečega što prije nije posjedovao. Za nekoga se taj čin može činiti dobrim jer mu daje u posjed nešto što ranije nije imao. Zimmermann je svjestan ove moguće objektivacije, ali ju odbacuje zbog toga što smatra kako su dobri čini oni koji odgovaraju Božjoj volji u moralnom zakonu, odnosno u savjesti, a ne isključivo oni koji čovjeku donose neko dobro. Promatrajući u tom kontekstu konačnu čovjekovu svrhu, Zimmermann zaključuje:

»Svaki je dobar čin neizrecivo vredniji od svega u svijetu, jer se njime oživotvorojuje naša životna svrha i sreća; a svaki je moralno zao čin najveće zlo u životu, jer gubimo sreću udaljujući se od Boga. To je teistički nazor o životu, tj. gledanje na život ljudski, koliko su mu dva najdublja korijena – vapaj za srećom i putokaz savjesti – povezana s Bogom.«⁴⁸

⁴⁵ Ibid., p. 251: »Ukratko: težnja za srećom pretpostavlja, da čovjek ima naravnu svrhu života, a ta se ne nalazi među ograničenim (zemaljskim) dobrima: dakle postoji neograničeno dobro«.

⁴⁶ Ibid., p. 248. Na jednom drugom mjestu Zimmermann slično tvrdi: »Pošto je Bog razuman, stvorivši razumnog čovjeka odredio mu je svrhu, postavio je našoj volji cilj, u kome će naše težnje naći zadovoljstvo ili sreću. Pa kad nas ova nestalna dobra u svijetu ne mogu usrećiti, i kad čovjek uz njih mora da ostane čestit, ćudoredno valjan, onda je jasno da mu besmrtna duša može samo u Bogu naći najviši cilj htijenja. <...> Po vezi s Bogom kao svojom svrhom dobiva naš život potpun smisao, neprolaznu vrijednost. Čovjek ima životnu zadaću da vršenjem moralnog zakona, volje Božje, oživotvorojuje svoju svrhu. Čovjeku je postavljena apsolutna dužnost, da duh svoj usavršuje moralnom izobrazbom volje, da samog sebe uzgaja za život u zajednici s Bogom«. Stjepan Zimmermann, *Od materijalizma k religiji* (Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare u Zagrebu, 1935), p. 54.

⁴⁷ Zimmermann, *Religija i život*, p. 248.

⁴⁸ Ibid., p. 249.

Nadalje, Zimmermann svoja promišljanja o moralu proširuje i na posljedice koje moralno, odnosno nemoralno ponašanje pojedinca ima kako za samoga pojedinca, tako i za društvo. Zimmermann se ne slaže s onima koji drže da se filozofija ne treba baviti konkretnom životnom stvarnošću.⁴⁹ Naime, prihvatit taj pristup prema kojemu se filozofija ne bavi konkretnom, nego isključivo općom problematikom, znači u biti podržati onu kritiku koja prigovara filozofiji da je izgubila dodir sa životom u njegovoj zbiljskoj složenosti. Da taj pristup nije opravdan temelji se na Zimmermannovom promatranju čovjeka kao onoga koji je uključen u društveni život kao živi i djelatni subjekt koji je pozvan etički prosuđivati i društvo i kulturu, a filozofska kritika u tome mu pomaže na način da ona pročišćava zbrku koja ponekad nastane i stvara oprečna mišljenja i društvene poremećaje, tj. krizu.⁵⁰ Zimmermann, dakle, konkretnu životnu stvarnost⁵¹ promatra s etičkog stajališta,⁵² odnosno o ovom pitanju piše polazeći iz društvene okoline i povijesnih okolnosti u kojima je živio. Konkretno za vrijeme Drugog svjetskog rata Zimmermann je promišljao o odnosu (ne)moralnog djelovanja i posljedica⁵³ koje to djelovanje ima na društvo.

»U potvrdu činjenice, da se na etičkoj svijesti osniva život države i naroda, dadu se navesti mnogi promjeri. Poviestni su događaji kadgod razumljivi samo ih onih uzroka, koji su povezani s etičkom praksom. Prema tome je shvatljivo, da je uzročno tumačenje poviestnog zbivanja prvenstveno upućeno na pronalaženje etičkih činilaca. Tako i filozofija, u namjeri da objasni kulturno stanje nekog poviestnog razdoblja po najdubljim izvorima, mora razmotriti najprije njegovo etičko stanje.«⁵⁴

Filozofsko promatranje sadašnjosti usko je prema Zimmermannu povezano uz zauzimanje nazora koji dovodi do kulturnog uređenja društvenog života.⁵⁵ Zato Zimmermann napredak društva, odnosno civilizacije, shvaća u kontekstu ostvarenja bioloških dobara, a isti taj napredak može se ostvariti isključivo ako je etički okvir toga društva odnosno civilizacije pozitivan. Jednostavno

⁴⁹ Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturno-filozofijske studije iz suvremene socialne filozofije*, p. 90: »Ali netko bi mogao reći, da se filozofija u vlastitom interesu mora držati podalje od konkretne stvarnosti, jer ova navodi na jednostrano prosuđivanje, pa bi tako i filozofsko promatranje veoma lako moglo podležti neosnovanom izricanju suda, – taj prigovor konkretiziranju našeg zadatka nije opravdan«.

⁵⁰ Usp. *ibid.*, p. 91.

⁵¹ *Ibid.*, p. 90.

⁵² Usp. *ibid.*, p. 83.

⁵³ Zimmermann jasno kaže kako se u svojoj raspravi o kulturnom prosuđivanju sadašnjosti oslanja na etičko gledište. Usp. *ibid.*, p. 83.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 82.

⁵⁵ Usp. *ibid.*, p. 94.

rečeno, ako se život čovjeka promatra u okviru materijalističkog determinizma i njegovih etičkih postavki (dakle, negativan), onda napredak nije moguć. Ako se, pak, napredak promatra u okviru etičke vrijednosti čovjeka i čudoredno valjanog života, a to znači: čestit život, savjestan rad, prava pojedinca i zajednice (dakle, pozitivan), onda je napredak itekako moguć.⁵⁶ Zimmermann smatra kako je zadatak čovjeka da kao čudoredna ličnost usmjerava život prema čudorednom preporodu svih društvenih slojeva, jer ako se čini suprotno, onda suvremeno društvo još više srlja u katastrofu. Ako se život usmjerava prema čudorednom preporodu, onda se ide ususret vrjednijem životu, smatra Zimmermann.⁵⁷ »Danas je vrhovna dužnost kulturnog čovjeka, da pridonosi pobjedi čudorednih dobara, suzbijajući svako zlo, koje se javlja u bilo kojem društvenom sloju«. ⁵⁸ Zimmermann je, nadalje, uvjerenja da se životni smisao temelji na čudorednim vrijednostima, a upravo su te čudoredne vrijednosti one koje su nužne za život pojedinca, zajednice, naroda i države te Zimmermann u tom kontekstu nastavlja: »Vriednostna sviest u životu naroda i države dobive svoju izrazitost po konkretnim oblicima čestitosti i pravde, zatim u požrtvovnoj i k zajedničkim dobrima upravljenoj volji, na kojoj se održava smisljeni red za obstanak naroda i države«. ⁵⁹

Promatranje društvenog života u etičkom smislu riječi, nužno u sebe uključuje mjerilo odnosno kriterij po kojemu ćemo prosuđivati isti taj društveni život, ali i život pojedinca, a taj je kriterij dobrobit (sreća). Općenito shvaćanje dobrobiti (sreće) poznato je svakom čovjeku, tvrdi Zimmermann, a ono se sastoji u nagnuću (sklonosti) prema dobru i zaziranju od zla te je s njima usko i povezano održanje života i njegov napredak.⁶⁰ Zimmermann je nedvojbeno uvjeren da »<...> postoji razlika između dobrih i zlih čina, i da prve bezuvjetno moramo a druge ne smijemo činiti. To su *čudoredna* (moralna,

⁵⁶ Usp. *ibid.*, p. 83.

⁵⁷ Usp. *ibid.*, p. 89.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 89.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 96.

⁶⁰ Usp. *ibid.*, pp. 169–170. Zimmermann je svjestan da zločin pojedincu (zločincu) također donosi užitak i sreću, dok odustajanje od zločina istom tom pojedincu (zločincu) donosi nesreću. Međutim, činiti dobro nije relativna, nego apsolutna obaveza te se jedino dobrim činom postiže najviša sreća, odnosno dobri su čini izvor prave sreće, te onda postoji i moralna obaveza činiti dobre čine koji vode k najvišem dobru, a ono je Bog. Usp. Zimmermann, *Filozofija života*, pp. 60–61. Na jednom drugom mjestu Zimmermann isto zaključuje: »Iz svega se toga izvodi, da je moralna obligacija izraz apsolutne volje koja je čovjeku odredila apsolutno dobro kao svrhu njegovog života, tako da je s polučjenjem tog dobra skopčana i sreća čovjeka«. Stjepan Zimmermann, *Uvod u filozofiju* (Zagreb: Narodna prosvjeta, 1922), p. 147.

etička) načela«. ⁶¹ Zimmermann je, nadalje, svjestan da postoje brojni mogući kriteriji za prosuđivanje čudorednog oblikovanja života, odnosno da čovjek može sam za sebe postaviti kriterije u skladu sa svojim nazorom o vrijednosti ili smislu života. »Prema tome, u izboru životnih načela odlučiti će subjektivni nazor o životu«. ⁶² Međutim, Zimmermann se s time ne slaže te smatra da je umjesto subjektivne istine potrebno pronaći ono što je objektivno istinito o životu i, u konačnici, o njegovom smislu. Jednostavno rečeno, potrebno nam je objektivno mjerilo kojim će biti opravdana apsolutno obvezatna moralna načela. Odbacujući ateizam, komunizam, hedonizam i sl. Zimmermann tvrdi da nas već Platon i Aristotel, ali i drugi filozofi, uče da se blaženstvo čovjeka sastoji u usponu prema najvišem dobru, a najsavršenije dobro jest Bog, ⁶³ koji je prema Zimmermannu najviše dobro i kriterij prosudbe moralno dobrih ili zlih čina. »Kršćanstvo uči, da se moralnost osniva na vjeri u Božju objavu po Kristu. Za tu su moralnost mjerodavne objavljene istine i zapovijedi (ljubav k Bogu i bližnjemu)«. ⁶⁴

Zimmermann, nadalje, smatra da je čudoređe mjerilo prosuđivanja u narodno-političkom životu te da se u konkretnim činjenicama razabire čudoredni moment koji može odlučiti i sudbinu naroda i države. Uzimajući konkretni primjer pravednosti kao temelja države, Zimmermann kaže kako je ono sudbonosno za zajednički život te bi bilo pogrešno prikrivati nepravde. Kada se ne bi vodilo računa o tim konkretnim činjenicama, onda bi razvoj države bio prepušten razornim pojavama koje nitko niti ne zaustavlja, a to bi bilo tragično. ⁶⁵ Uz ovo, stjecanje imetka na nemoralan način, izvor je socijalne nepravde u društvu. Zimmermann ovo tvrdi iz razloga što smatra da od čudorednih osobina odgovornih pojedinaca zavisi izgradnja odnosno razgradnja države, tj. društva. ⁶⁶ Čovjek je, ispravno drži Zimmermann, po naravi društveno biće ⁶⁷ te po naravi čovjek ima nagnuće prema uređenom društvenom životu. Tako

⁶¹ Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturno-filozofjske studije iz suvremene socialne filozofije*, p. 194.

⁶² Ibid., p. 194.

⁶³ Usp. *ibid.*, p. 197.

⁶⁴ Ibid., p. 217.

⁶⁵ Usp. *ibid.*, p. 175.

⁶⁶ Usp. *ibid.*, p. 176.

⁶⁷ Na jednom drugom mjestu o tome Zimmermann piše slično: »To će reći: po naravi je čovjek društveno biće, upućen je da živi zajedno s drugim ljudima, to je naravni zakon – pa je stoga naravni zakon i to, da ne bude *opstanak društvenog života* onemogućen takvim činima, kojima jedan pojedinac drugome (ili skupina pojedinu i obratno) oduzima nužna životna dobra. Takvim se činima ruši naravni zakon društvenog opstanka, a to je zlo – zato su sami čini zli«. Zimmermann, *Filozofija života*, p. 59. Malo dalje u istoj knjizi Zimmermann ponavlja: »Čovjek je nadalje društveno (socijalno) biće, po naravi je upućen da živi u zajednici«. Ibid., p. 76.

pojedinaac i društvo teže prema nečemu što je dobro, a zaziru od onoga što je zlo te se priznavanjem moralnog smisla može pristupiti i razumijevanju kulturnog života.⁶⁸ »Naravno je moralni zakon razumni regulativ slobodnih (osobnih) čina, ukoliko ih smatramo dobrima. Ljudi imaju moralnu svijest, i kad je ne bi bilo, nestalo bi time razlike između vrline i opačine, poštenja i nepoštenja, između karaktera i najbezkarakternijih tipova.«⁶⁹

Ako čovjek želi izgraditi svijet kao bolje mjesto, onda je potrebno da pojedinac živi moralnim životom, a ako se radi suprotno, odnosno ako se pogoduje nagonima 'životinjskog' čovjeka⁷⁰ na račun morala, onda nije moguće očekivati bolju budućnost niti jednog naroda, a niti čovječanstva u cjelini. U biti, cjelokupni povijesni razvoj društva i čovječanstva očituje se kao trajna borba u oživotvorenju moralnih vrijednosti čovječanstva.⁷¹

Zimmermann svoje filozofsko promišljanje o nemogućnosti da čovjekovi pojedini nemoralni čini unutar jednog društva budu prihvaćeni kao dopušteni, sažeto iznosi na sljedeći način:

»Ubiti nevina čovjeka znači lišiti ga njegova prava na život; a okrasti ga, znači lišiti ga prava na imovinu. Tko tako ubija i krade, čini *nepravdu* proti nekom članu društvene zajednice, a time *narušava društveni život*: ne bi moguće bilo da ljudi međusobno žive u društvenom skladu, kad bi indiferentno bilo krasti i ubijati, ili na pr. varati, klevetati, otimati tuđu ženu, uništavati djecu i t. d. Kad bi prevladali u društvu takvi ljudi, koji u tima činima nalaze svoj interes, te se ne bi ni obazirali na tuđi životni interes – jer su, po pretpostavci, navedeni čini indiferentni gledom na tuđi interes, a mjerodavan je za njihovu dobrotu samo vlastiti interes, – tada bi društveni život bio posve nemoguć. A *čovjek je po naravi društveno biće*, t. j. prirodno mu je živjeti u društvu, to mu je eksistencijalna potreba, i stoga je to čovjeku prirodno ili *naravno nagnuće*. U tome je eto *razlog*, da djela nepravde ne mogu biti indiferentna, nego moraju biti zla ili *neprimjerenost čovjeku* – upravo s obzirom na njegovo naravno nagnuće k održanju života unutar društvenih odnosa. Ta je, dakle, čovjekova *društvena narav objektivno mjerodavna* za moralna načela koja nas upućuju da su djela nepravde sama po sebi zla, a djela pravde dobra.«⁷²

Čovjeku je nužno ono dobro kojemu po naravi naginge, na primjer, tjelesno samoodržanje, društveni život, pa su stoga čovjeku nužni i oni čini kojima je

⁶⁸ Usp. Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturno-filozofijske studije iz suvremene socialne filozofije*, p. 189.

⁶⁹ Ibid., p. 189.

⁷⁰ Ibid., p. 197: »U čovjeku je dakako i životinjska narav (jer živi kao osjetilni organizam), ali to ga ne čini upravo čovjekom. Vlastito mu je, da ima razumnost ili sposobnost spoznati istinu.«

⁷¹ Usp. *ibid.*, pp. 191–193.

⁷² Ibid., p. 212.

volja svršeno usmjerena. Naravnim nagnućima odgovara svršni naravni red, a naravni je svršni red po obvezatnoj moći naravni zakon koji je istovjetan s moralnim naravnim zakonom ako mu je obvezatna moć apsolutno nužna i koja ne nestaje pred nijednim drugim dobrom koje bi netko sam sebi postavio, a koji je suprotan naravnom cilju. Na primjer, on vrijedi i onda kada pojedinac sebi postavi cilj izvršiti ubojstvo, a što je suprotno svačijem pravu na život ili, na primjer, on vrijedi i ona kada pojedinac odluči izvršiti krađu i obogatiti se.⁷³ »Takvo *protunaravno* dobro može netko smatrati izrazom svoje sreće, dakle *najvišim dobrom*, – a to onda znači, da naravno dobro, na koje je obavezan po naravi i utoliko nužno, *podređuje* protunaravnom i svome najvišem dobru«, a to bi posljedično značilo, nastavlja dalje Zimmermann, »<...> da bi naravna nužnost bila *uvjetna* ili ovisna od toga, da li je čovjeku prevladalo protunaravno dobro, t. j. bila bi ta nužnost *relativna*. Uistinu pak nije tako <...>«. ⁷⁴ Zimmermann smatra, a drži da i činjenice govore tome u prilog, da u čovjeku postoji zabrana nekih čina⁷⁵ i onda kada on sam do toga ne drži⁷⁶ i onda kada neko protunaravno dobro postavi kao zadnju ili najvišu svrhu svojega života.⁷⁷ Ovo nam potvrđuje osnovnu postavku, a ona glasi: naravna nužnost je apsolutna i temelji se na najvišem dobru u kojemu se nalazi i zadnja životna svrha čovjeka.⁷⁸ »Najviše je dakle ono dobro, kome su *naravno nužna dobra podređena tako*, da su ona na osnovu najvišega dobra apsolutno nužna; pa su takvi i voljni čini, koji se odnose na oživotvorbu naravnih dobara i najvišega dobra«, a onda je posljedično, zaključuje Zimmermann, u toj »oživotvorbi

⁷³ Usp. *ibid.*, p. 214.

⁷⁴ *Ibid.*, pp. 214–215.

⁷⁵ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 61: »<...> Zabrana zločina postoji apsolutno ili unatoč tome, što bi zločin bio kadar nekome donijeti sreću«.

⁷⁶ Razlog je taj što tim činima čovjek ne postiže najviše dobro jer se ono može postići isključivo čineći moralno dobra djela. Usp. Zimmermann, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, p. 45.

⁷⁷ Na jednom drugom mjestu Zimmermann slično piše: »Umorstvo, krađa, kleveta... – djela su, koja sama po sebi ili po svojoj naravi nanose nekom čovjeku zlo, ukoliko dotičnik po tim djelima biva lišen prava na život i neku svojinu. <...> Ona djela – umorstvo, krađa, kleveta... – kojima je čovjek lišen životnoga dobra, imaju eo ipso svoju naravnu posljedicu životno zlo. Zašto takva djela već sama po sebi ne mogu biti indiferentna? Jer im *posljedice* nisu indiferentne za ljudski život. Njima se *narušuje naravni (prirodni) zakon težnje za održanjem života*. <...> Počinitelj zločina vidi u njemu sredstvo za lično svoje *dobro*, na pr. kako će umorstvom postići novac i njime životno zadovoljstvo (sreću). To je zločincu namjeravani cilj ili *svrha* zlodjela. Ali se time stvara *zlo* za drugog čovjeka, ukoliko on biva lišen *životne svojine*, koma mu po naravi pripada«. Zimmermann, *Filozofija života*, p. 58.

⁷⁸ Usp. Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturno-filozofijske studije iz suvremene socialne filozofije*, p. 215.

motivirana bezuvjetna (apsolutna) odredba da čuvamo naravni red i da ga ne poremećujemo«. ⁷⁹

Ovim razmišljanjem Zimmermann je pripremio put za posljednju tvrdnju kojom će zaokružiti svoje promišljanje, a ona glasi: najviše je dobro, neograničeno dobro jer je samo ono sposobno apsolutnom obavezom isključiti oživotvorenje protunaravnih dobara u kojima bi netko pronalazio svoju sreću – neograničeno je dobro samo u Bogu i samo u njemu čovjek pronalazi zadnji cilj svojega života. ⁸⁰ »Na osnovu oživotvorbe najvišega dobra i s time skopčane sreće ili blaženstva u Bogu, zakonski je čovjeku postavljen moralni red predviđen vječnim zakonom božjega razuma i obznanjen čovjeku putem razumskog uviđanja u svršni poredak naravnih dobara«. ⁸¹

Da čovjekov moralni život utječe kako na njega osobno, a tako i na društvo u cjelini, očito je iz Zimmermannove tvrdnje u kojoj – promišljajući o vremenu Drugog svjetskog rata i krizom teško pogođenog društva u kojemu je živio – tvrdi da jedino onaj tko s optimizmom gleda na čudoredni preporod čovjeka, kadar je nad sumrakom današnjice očekivati svitanje bolje budućnosti. ⁸²

Promišljajući o odnosu čovjeka i društva te moralnih načela čovječanstva, Zimmermann je zastupao donekle neobično pogrešno uvjerenje prema kojemu

⁷⁹ Ibid., p. 215.

⁸⁰ Usp. ibid., p. 215. Na jednom drugom mjestu Zimmermann o odnosu najvišeg dobra i moralnog reda, između ostaloga, piše: »Samo odnošaj dobara prema apsolutnom ili najvišem dobru pretvara naravni vrijednosni red u moralni red; tj. samo u vidu najvišega ili neograničenoga dobra moguće je shvatiti bezuvjetnu obavezu. Ako je u našem shvaćanju (poimanju) takve obaveze uključena relacija s najvišim dobrom tako, da je bezuvjetnost obveze nemoguća bez neograničenog dobra, a ta obaveza stvarno postoji, onda postoji i najviše dobro. Čovjek znađe, zašto je apsolutno obavezan samo onda, kad znađe, da iza obaveze stoji jedno dobro, kome u suprotnosti ne može biti neko dobro jednako ili čak veće. Tek ovaj vrijednosni odnos dobra biva mjerodavan (normativan) za apsolutnim imperativom obuhvaćena zla i dobra djela. Zla su, kad su u suprotnosti ili neskladu s ostvarenjem najvišeg dobra, a naprotiv su dobra, kad služe polučinjenju toga dobra. Prema tome najviše je dobro svrha moralnih čina, a oživotvorba te svrhe znači moralni naravni smisao. Težnja za posjedovanjem najvišeg dobra ili ljubav k njemu, kad bude ostvarena, znači potpunu sreću ili blaženstvo«. Zimmermann, *Filozofija života*, p. 63. U jednoj drugoj studiji Zimmermann slično piše: »<...> moralni je zakon povezan s težnjom za srećom utoliko, što moralno savršenstvo mora da uključuje našu sreću, – a to je moguće samo ako pretpostavimo (postuliramo) da postoji Bog, umni uzrok svijeta i čovjeka«. Zimmermann, *Filozofija i religija. Filozofske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelji vjere*, p. 255.

⁸¹ Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturno-filozofijske studije iz suvremene filozofije*, p. 215. Zimmermann, *Filozofija života*, p. 79: »<...> postoji apsolutno obavezni moralni zakon zato, jer postoji Bog, Zakonodavac i Svrhodavac života«.

⁸² Usp. Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturno-filozofijske studije iz suvremene socialne filozofije*, p. 278.

samo religiozni ljudi mogu biti moralni,⁸³ dok bezbožnici, tj. oni koji ne vjeruju, to nisu u stanju. Razlog Zimmermann pronalazi u uvjerenju da je u središtu njihova života »sveti egoizam« te se nisu u stanju žrtvovati za dobrobit čovječanstva. Umjesto da vjeruju u Boga, nastavlja dalje Zimmermann, oni vjeruju u osobnu korist, užitak, moć, novac, materiju⁸⁴ itd. te nastavlja: »Bez religije takav čovjek ne vidi dalje od sebe, i takav vidik može da bude jedno vrijeme pun vedrine, zadovoljstva, dok ga ne zamrače one sjene života, u kojima je granica 'sreće' bez morala i religije«. ⁸⁵ Za razliku od bezbošca, religiozni čovjek zna da će živjeti i nakon ovozemaljskog života jer ima neumrlu dušu koja će u zajedništvu s Bogom živjeti. Dok se religiozni čovjek snažno zauzima za najviša moralna načela čovječanstva – slobodu, pravo i demokraciju – dotle bezbožnik ova moralna načela koristi kao obmanu da slijepe mase ne progledaju. ⁸⁶ Uz to, zanimljivo je da Zimmermann potpuno pogrešno i neutemeljeno bezbožnike proglašava uzročnicima ratova, dok istovremeno drži da religiozni ljudi ne ratuju. »Zar ljudi ratuju zato, što su religiozni? Zar siromašni, beskućni, bolesni stradaju zato, što ima previše religioznih ljudi na svijetu, ili zato, što je ljudsko društvo premalo religiozno?«. ⁸⁷

Kada je riječ o ateistima, Zimmermann, u sličnome duhu kao i ranije, pogrešno tvrdi kako ateisti redovito zaostaju u moralnosti za ljudima koji su prožeti religijskim duhom. ⁸⁸ Ipak, u djelu *Filozofija života* Zimmermann ispravno

⁸³ Na jednom mjestu o odnosu religijske motivacije i činjenja dobrih odnosno zlih čina u životu vjernika, Zimmermann piše sljedeće: »Za moral pojedinca odlučna je njegova religijska motivacija: ako je vrlo slaba, a većinom i jest slaba, slava će prema tome biti i snaga volje u suzbijanju zločinačkih tendencija, dočim jasno poznata motivacija, da naime moralno isprava život vodi k sretnom suživotu s Bogom, daje čvrsto uporište volji u odlučnom napuštanju grijeha i nastojanju živjeti po savjesti«. Zimmermann, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, p. 49.

⁸⁴ Zimmermann, *Filozofija života*, pp. 78–79: »Materijalisti su protivnici ćudoređa (moralnog ili apsolutnog obaveznog razlikovanja dobrih i zlih čina). Njima je 'dobro' samo ono, što donosi ugodu i korist (zato su hedonisti i utilitaristi) ili zajedničko blagostanje (socijalni eudajmonizam). Ali prosuđivati čine po takvom mjerilu (normi, kriteriju), znači priznavati im samo relativnu vrijednost, tj. samo s obzirom na ono, što odgovara osjetilnoj (tjelesnoj, materijalnoj) naravi ili prirodnom nagonu za održanjem i poboljšanjem života, – bez obzira na moralni zakon, koji bezuvjetno (apsolutno) obvezuje ili koji nam nameće dužnosti, kad su one i suprotne tjelesnim sklonostima i prirodnom nagnuću. Toga zakona materijalisti ne mogu priznati, jer bi se onda morali odreći svoga nazora, da je čovjek sastavljen samo od materije, i da je sav život samo nužni rezultat materijalne stvarnosti«.

⁸⁵ Ibid., p. 38.

⁸⁶ Usp. ibid., p. 38.

⁸⁷ Ibid., p. 38.

⁸⁸ Usp. Zimmermann, *Putev života. Autoergografija*, p. 110. Ibid., p. 110: »Odvojiti religiju od života znači dakle prepustiti ga tieku izvan moralnog zakona, čemu je potvrdom iskustvo: bezreligiozni ljudi redovno zaostaju u moralnosti za ljudima, koji su prožeti religijskim duhom«.

uviđa kako i ateisti znaju razlikovati dobra i zla djela te, također, ateist unatoč svojem uvjerenju može priznavati da vlastita volja nije najviša instanca nego da postoji apsolutna obligacija da je dobro potrebno činiti, a zlo izbjegavati.⁸⁹ Prihvaćajući apsolutnu obligaciju izvan samoga sebe ateist, nastavlja dalje Zimmermann, u biti prestaje biti u suglasju sa svojim temeljnim uvjerenjem, a to je da život postoji sam po sebi te da nije zavisn od apsolutne volje. I kada odbacuje religiju i kada odbacuje Boga, ateist i dalje ima savjest – glas Božji – koji se u njemu javlja. Zato je i ateist moralno vrijedan čovjek ako je poslušan apsolutnoj obavezi svoje savjesti te ako izvršava dužnost znajući da time čini najviše dobro.⁹⁰

U zadnjem radu objavljenom na hrvatskom jeziku Zimmermann u kontekstu izlaganja o moralnosti i bogoljubnosti, tvrdi da za nekoga tko je neznabožac ili ateist nećemo odmah reći da su svi njegovi čini odmah i zločin. Nije ‘nemoralan’, nego ‘amoralan’, tvrdi Zimmermann, jer nema potpune i religijski motivirane moralne svijesti. Ateist priznaje da se zločin ne smije činiti, ali ta se zabrana temelji na interesu zajednice. Zimmermann smatra da kada, na primjer, ateist učini neko dobro djelo – na primjer pomogne nekome u nevolji – taj njegov čin ne možemo okarakterizirati moralno dobrim ako ista ta osoba koja je taj čin učinila ne bi smatrala da imperativ ‘ne smije - treba’ bezuvjetno upućuje na ‘višu volju’.⁹¹ Jednostavno rečeno, ako osoba učini neko dobro djelo bez uključivanja Boga, onda njegov čin ne bismo mogli okarakterizirati moralnim, nego moralno neutralnim (amoralnim).⁹²

Zaključna promišljanja

Zimmermannova filozofska promišljanja o moralu kreću se u okviru teizma te ovdje pronalazi i utemeljenje potrebe moralnog življenja nasuprot nemoralnom, te također i razloge zbog kojih pojedinac ne smije činiti zlo, pa i onda kada mu se čini da će tim činom sebi pribaviti neko dobro. Bog je vrhovna norma i izvor sreće čovjeka, dok u ovom svijetu čovjek nikada ne može pronaći niti postići puninu sreće. Da bi čovjek postigao besmrtni život u zajedništvu s Bogom, potrebno je da slijedi glas savjesti koji mu nalaže da dobro treba činiti,

⁸⁹ Kada je riječ o prosudbi odnosa ateizma i mogućnosti moralnog, odnosno nemoralnog života, te prosudbe teističkih autora o toj temi, napominjemo da se radi o filozofski vrlo kompleksnoj temi u koju, nažalost, zbog ograničenosti rukopisa, ovdje ne možemo detaljnije ulaziti.

⁹⁰ Usp. Zimmermann, *Filozofija života*, p. 68.

⁹¹ Usp. Zimmermann, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, p. 48.

⁹² Zimmermann, *Putem života. Autoergografija*, p. 110: »Religija stvara moralno snažne pojedince, dok areligioznost rađa amoralnošću«.

a zlo izbjegavati. Savjest je glas Božji u svakom čovjeku, i kod vjernika i kod nevjernika te je za svakoga obavezno da taj glas sluša. Nadalje, kada je riječ o čovjeku, onda o njemu Zimmermann promišlja kao o društvenom biću. Za Zimmermanna čovjekovi moralni i nemoralni čini u odnosu na društvo u kojem živi nisu neutralni. I jedni i drugi na društvo ostavljaju posljedice. Tako čovjek kao društveno biće ima moralnu obavezu izbjegavati zlo jer se zlim činima narušava društveni poredak i odnosi među ljudima, a onda posljedično samo društvo ne može ići naprijed u bolju budućnost. Zimmermann je bio uvjerenja kako je čovjek oduvijek posjedovao sposobnost razlikovanja moralno dobrih od moralno zlih čina, te se u društvu dobri čini cijene, dok se zli čini odbacuju i kažnjavaju. Kada bi društvo bilo nezainteresirano za razlikovanje dobrih od zlih čina, onda takvo društvo sigurno ne bi imalo budućnost i u društvu bi vladao nered.

Iako se ne možemo složiti sa svim tvrdnjama u kontekstu Zimmermannovih promišljanja o odnosu ateista i moralnog, odnosno nemoralnog života, te s njegovom usporedbom ateista s religioznim ljudima, ipak smatramo da je u onim promišljanjima iz moralne filozofije s kojima se možemo složiti – a takva je većina – jasan, sistematičan i logički tvrdnje slijede jedna za drugom zatvarajući misaoni krug.

Stjepan Zimmermann on (im)morality and its social consequences

Summary

The exceptionally prolific Croatian neo-scholastic philosopher Stjepan Zimmermann (1884–1963) has recently attracted considerable attention for his contributions to moral philosophy. Zimmermann's approach to thinking about morality is based on theism — specifically Christian theism — which he concluded, following a thorough examination, to be the correct worldview. According to this view, God created the world and humanity and destined humanity for eternal happiness in communion with Him. To achieve this, humans must live morally upright lives, doing good and avoiding evil. Although a person may sometimes believe that committing an evil act will make them happy, they must not do so because it takes away a fundamental good from another person and brings disorder to society. Since humans are focused on living with one another, they must not commit evil deeds against each other. Zimmermann takes an ethical view of social life, believing that society has no future unless there is a clear obligation to perform good deeds and avoid evil ones. If someone wants to create a better world, they must also live a moral life and avoid evil deeds.

Keywords: Stjepan Zimmermann; moral philosophy; theism; Christianity; society